

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

OTO LUTHAR: PO ROBOVIH SPOMINA. Antisemitizem in uničenje prekmurske judovske skupnosti, ZRC SAZU, Ljubljana 2012, 147 str.

Po srednjeveških izgonih Judov iz slovenskih dežel (leta 1496 iz Štajerske in Koroške, leta 1515 pa še iz Kranjske) zasledimo na zdajšnjem slovenskem ozemlju vnovično močnejšo prisotnost Judov v drugi polovici 18. stoletja v Prekmurju. V tej deželi, ki je bila zgodovinsko vezana na Ogrsko, so bili Judje v posebnem položaju, njihovo naseljevanje pa so vse do sredine 19. stoletja podpirali nekateri fevdalni gospodje. Tretjina jih je živela v Murski Soboti, tretjina v Lendavi in tretjina po vaseh, kjer so bili trgovci, mesarji in krčmarji. Leta 1889 je bilo na območju Prekmurja že 1.107 Judov. V obeh večjih mestih (in tudi v Beltincih, ki so bili pomembnejša naselbina) so zgradili sinagoge in na veliko sodelovali pri gospodarskem razvoju. Pospesovali so razvoj mnogih panog in s kapitalom omogočili izgradnjo in razvoj industrijskih obratov v Murski Soboti in še bolj v Lendavi. Na teh historičnih izhodiščih gradi razmišljanja o uničenju prekmurske judovske skupnosti v tragediji holokavsta eden najboljših slovenskih poznavalcev judovske zgodovine in antisemitizma **dr. Oto Luthar**, ki je strnil najnovejše ugotovitve v novi knjigi z naslovom *Po robovih*

spomina. V bistvu gre za tehtno razpravo, ki je nastala v okviru mednarodnega projekta »Zamolčani holokavst: spomin na deportacijo prekmurskih Judov«. Sprva je bila zamišljena kot dodatek knjižici *Dežela senc, spomin na uničenje judovske skupnosti Prekmurja*, namenjeni osnovnošolcev in srednješolcem, a je nato prerasla v izčrpen prikaz ene najbolj groznih in žalostnih epizod sodobne svetovne in slovenske zgodovine.

Najnovejša Lutharjeva knjiga, ki je prijetna obogatitev slovenskega zgodovinopisja, je razdeljena na dva dela. V prvem delu avtor naniza poglobilne priprave in izvedbo »največjega organiziranega zločina v zgodovini civilizacije«. V tem delu predstavi prizorišča tega zločina na slovenskih tleh in poskuša osvetliti okoliščine, zaradi katerih je v obdobju druge svetovne vojne do holokavsta in genocida nad slovanskimi narodi sploh lahko prišlo. Če smo natančnejši, je Luthar v tem delu želel pojasniti, »zakaj in kako sta iz obrobnih ekstremističnih fašističnih in nacističnih idej vzniknila kar dva totalitarna imperija in kako sta človeštvo pripeljala do največje katastrofe v zgodovini«. Kljub temu da ne gre za daljšo analizo razmer, je avtorju vendarle uspelo na dovolj razumljiv način argumentirano izpostaviti ključna dejstva in relevantne podatke. V drugem delu knjige je poudarek na dogajanju na slovenskih

tleh s posebnim poudarkom na Prekmurju. Seveda ne slučajno, pač pa zaradi nespornih zgodovinskih dejstev, da je bilo Prekmurje pred aprilskih napadom sil osi na Kraljevino Jugoslavijo središče predvojnega judovstva na Slovenskem. V tej rahlo odmaknjeni slovenski pokrajini sta bili dve močni judovski središči, eno v Murski Soboti in drugo v Lendavi. Avtor se ni spuščal v pretirano ponavljanje že znanih ugotovitev (ki se jim sicer ni mogel v celoti izogniti), pač pa je bolj pregledno predstavil nekatere prelomne dogodke tega »težko predstavljivega poglavja druge svetovne vojne« skozi konkretne usode pregnanih ljudi in skozi zgodbe tistih, ki se niso uspeli nikoli vrniti. Ta del knjige je tudi najbolj pretresljiv in prinaša nekoliko drugačno videnje »reševanja judovskega vprašanja«. Zdi se, da je Luthar še enkrat prepričljivo dokazal, da holokavst

ni nekaj abstraktnega in za slovenski prostor oddaljenega, pač pa tudi del slovenske zgodovine. »Četudi omejen, za koga morda celo zanemarljiv, je pogrom nad judovskim narodom v Evropi potekal tudi na slovenskih tleh.« Tega dolgo nismo dojemali in smo kar preveč sramežljivo potiskali na obrobje zgodovine druge svetovne vojne na našem ozemlju. Holokavst se je torej zgodil tudi na naših tleh, tako rekoč našim sosedom, našim ljudem, saj so Judje v Prekmurju pred množičnimi deportacijami v taborišča smrti aprila 1944 živeli v sobivanju z drugim večinskim prebivalstvom pokrajine ob Muri. Luthar pravilno ocenjuje, da so »iz mestnih sosesk, krajev in vasi čez noč izginili prijatelji, znanci, sosedje ... naših starih staršev; Prekmurje, ki še vedno velja za najslabše razvito in najpogosteje spregledano slovensko pokrajino, pa je na ta način

Grafiti na pročelju mariborske sinagoge iz leta 2009
(arhiv Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor).

za vedno izgubilo ljudi, ki so omogočili začetek njegove modernizacije«. V tem se skriva tudi veliko odgovorov na nikoli odgovorjeno vprašanje – kaj bi bilo s Prekmurjem, če Judje med holokavstom ne bi bili uničeni.

Navzven morda preveč drobno knjižico, ki pa je v resnici vsebinsko zaokrožila ravno to, kar je treba najosnovnejšega vedeti o tem temnem poglavju slovenske zgodovine, Oto Luthar zaključuje z imenitnim kratkim poglavjem z naslovom Namesto epiloga. V njem se dotakne tudi zdajšnjega odnosa Slovencev in slovenske države do ohranjanja zgodovinskega spomina na prekmurske in druge slovenske Jude. Kritično izpostavlja časopisne članke in zapise, ki tematizirajo judovsko preteklost, pospremljeno s trditvami, da »holokavsta ni bilo«, da so »Judje najbolj izkoriščevalski narod, ki hoče imeti vse ostale za hlapce«, da Nemci niso »napadli Židov«, temveč »židi« Nemce, in delovanje direktorja enega od zdajšnjih zavodov, ki se ukvarja s holokavstom in antisemitizmom (mišljena je Sinagoga Maribor), razumejo kot »gonjenje holokavsta do onemoglosti«. Luthar vnovič izpostavi še znani slovenski antisemitizem »brez Judov« in poudari, da je posledica tovrstnega odnosa tudi nadvse »skromna spominska pokrajina«. Poleg judovskega pokopališča v Dolgi vasi, lendavske sinagoge, ostankov pokopališča v Murski Soboti, na katerega spominja borna peščica nagrobnikov..., na usodo prekmurskih in štajerskih Judov spominjajo samo *Tlakovci spomina* v Mariboru in spomenik pred murskosoboško železniško postajo. Prebivalci Murske Sobote ga poznajo pod dvoumnim imenom *Pozabljeni kovček...*

Knjigo zaokroža dodatek v obliki kratkega leksikona antisemitizma, nacizma in holokavsta. Objavljenih je tudi nekaj izbranih fotografij Erike Fürst, Marka Zaplatila in Julijane Zrim, dodana je bogata bibliografija. Oblikovala jo je Tanja Rodež, natisnila pa tiskarna Collegium Graphicum. Publikacija je nastala v okviru projekta »Neglected Holocaust: Remembering the Deportation of the Jews in Slovenia«, ki ga je omogočilo financiranje Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research in Ministrstva za izobraževanje, znanost, kulturo, šolstvo in šport RS.

Marjan Toš

KAKO JE BITI JUD V MARIBORU IN V LENDAVI
Projekt o dunajski judovski identiteti skozi objektiv Petra Rigauda na dokumentarni razstavi v mariborski Sinagogi (24. 1.–26. 2. 2013) in v domu kulture Lendava (1. 3.–31. 3. 2013)

Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor je v sodelovanju z avstrijskim Kulturnim forumom iz Ljubljane pripravil zanimivo razstavo s pomenljivim naslovom *Biti Jud*. Gre za široko zastavljen projekt o dunajski judovski identiteti iz zornega kota znanega fotografa **Petra Rigauda**. Avtorsko zasnovana razstava poskuša odgovoriti na vprašanja: Kdo je Jud? Kako se utemeljuje individualna judovska identiteta? Kdo se je že vselej